

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ДОСВІД ПОЛЬЩІ ТА УГОРЩИНИ)

CONSTITUTIONALLY MANDATED RIGHTS AND LIBERTIES (THE EXPERIENCES OF POLAND AND HUNGARY)

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена дослідженню конституціоналізації прав і свобод людини з урахуванням державотворчих реалій Польщі та Угорщини. Охарактеризовано польську модель демократичної держави, закріплену Конституцією Республіки, в умовах якої ефективно функціонують і є захищеними права і свободи людини. Водночас проаналізовано специфіку системи конституційних прав і свобод людини, притаманну Угорщині.

Ключові слова: права і свободи людини, конституціоналізація прав і свобод, гарантії прав і свобод людини.

Статья посвящена исследованию конституционализации прав и свобод человека с учетом государственно-правовых реалий Польши и Венгрии. Охарактеризована польская модель демократического государства, закрепленная Конституцией Республики, в условиях которой эффективно функционируют и являются защищенными права и свободы человека. Одновременно проанализирована специфика системы конституционных прав и свобод человека, которая присуща Венгрии.

Ключевые слова: права и свободы человека, конституционализация прав и свобод, гарантии прав и свобод человека.

The article is devoted to the research of the constitutionality of human rights and freedoms, taking into account the state-building realities of Poland and Hungary. The Polish model of a democratic state, enshrined in the Constitution of the Republic, is characterized by the effective functioning and protection of human rights and freedoms. At the same time, the specifics of the system of constitutional rights and freedoms inherent in Hungary are analyzed.

Key words: human rights and freedoms, constitutionality of rights and freedoms, guarantees of human rights and freedoms.

Існує декілька рівнів закріплення основних прав і свобод людини. Особливе місце в цій системі посідає їх фіксація в національних конституціях, адже конституція є основним законом держави, на якому базується весь її правопорядок.

Більше того, за допомогою конституціоналізації основоположних прав і свобод людини держава наголошує на їх цінності й першочерговому значенні для цивілізованого суспільства, виходячи із цього, бере на себе зобов'язання щодо забезпечення їх реалізації та захисту.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю створення системи гарантій для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини. Важливе місце в цьому процесі посідає їх конституціоналізація, без якої практично неможливе створення ефективного механізму, спрямованого на реалізацію кожним індивідом належних йому прав і свобод.

Зважаючи на актуальність цієї проблематики, можна стверджувати, що вона завжди перебувала в центрі уваги багатьох іноземних та українських учених, а саме: Р. Алексі, Р. Дворкіна, П. Джонса, П.М. Рабіновича, С.П. Головатого, М.О. Фокіної, Ю.Г. Барабаша, В.С. Бігуна та ін. Але варто зазначити, що кожен науковець досліджує лише певні аспекти, котрі входять до предмета його наукових зацікавлень, з огляду на це, потреба в розробленні цієї тематики існує й надалі.

Метою дослідження є вивчення та аналіз специфіки конституціоналізації прав і свобод людини крізь призму досвіду Польщі та Угорщини.

У *Польській Республіці* основи демократії та права людини закріплені в Конституції 1997 р., яка стала результатом тривалої реформи, що розпочата ще в кінці 1980-х рр. Схвалена 2 квітня 1997 р., Конституція створила ефективну модель демократії, в умовах якої ефективно захищаються права людини [1].

Польська модель демократії, окреслена в розділі 1 Конституції, характеризується такими ознаками:

1. У статті 1 визначається: «Польська Республіка є загальним надбанням усіх її громадян». У статті 2 встановлюється, що вона є «демократичною правовою державою, що здійснює принципи соціальної справедливості».

2. Принцип народовладдя визначається тим, що «вища влада в Польській Республіці належить Народу», який «здійснює свою владу через своїх представників або безпосередньо» (стаття 4).

3. Серед основних завдань польської держави визначається не лише охорона її незалежності й непорушності території, а й «забезпечення свобод і прав людини та громадянина» (стаття 5).

4. Принцип верховенства права проявляється в конституційній нормі, згідно з якою «органи публічної влади діють на підставі й у межах права» (стаття 7), а «Конституція є верховним правом Польської Республіки», причому «приписи Конституції

застосовуються безпосередньо, якщо Конституція не встановить інше» (стаття 8).

5. «Поділ і рівновага законодавчої влади, виконавчої влади та судової влади» визначаються основами державного ладу Польської Республіки (стаття 10).

6. Політичний плюралізм опирається на «свободу створення й діяльності політичних партій», які «об'єднують на засадах добровільності та рівності польських громадян з метою демократичними методами впливати на формування політики держави». Визначається також, що «фінансування політичних партій є гласним» (стаття 11). Водночас Конституція передбачає захист демократії від тоталітарних партій і рухів: «Заборонено існування політичних партій та інших організацій, які у своїх програмах звертаються до тоталітарних методів і прийомів діяльності нацизму, фашизму й комунізму, а також тих, програма або діяльність яких вимагає чи допускає расову та національну ненависть, застосування насильства з метою захоплення влади чи впливу на політику держави чи передбачає збереження в таємниці структур або членства» (стаття 13).

У розділі II Конституції «Свободи, права й обов'язки людини та громадянина» основні права і свободи викладено в трьох групах. Уже в «загальних принципах» до всіх груп прав і свобод людини викладені фундаментальні ідеї. Насамперед установлено, що «природна й невідчужувана гідність людини є джерелом свобод і прав людини та громадянина», вона є непорушною, а «її повага й охорона є обов'язком публічних властей» (стаття 30). Крім того, визначається, що «свобода людини підлягає правовому захисту» та «кожен зобов'язаний поважати свободи і права інших». Установлено чіткі критерії й умови обмежень у користуванні правами та свободами: «Обмеження користування конституційними свободами та правами можуть установлюватися тільки в законі й тільки в тому випадку, коли вони необхідні в демократичній державі для її безпеки або публічного порядку чи для охорони навколишнього середовища, здоров'я та суспільної моральності або свобод і прав інших осіб. Ці обмеження не можуть суперечити сутності свобод і прав» (частина 3 статті 31).

Серед загальних принципів конституційного закріплення прав і свобод людини необхідно також згадати положення статті 32 Конституції, які передбачають, що «всі рівні перед законом. Усі мають право на рівне ставлення з боку публічних властей», а також те, що «ніхто не може зазнавати дискримінації в політичній, соціальній та економічній сферах життя з будь-якої причини».

Група особистих свобод і прав передбачає право кожної людини на «правову охорону життя» (стаття 38), заборону експериментів над людиною (стаття 39), заборону катування, а також жорстокого, нелюдського або такого, що принижує, поводження й покарання (стаття 40). Особиста недоторканність та особиста свобода (стаття 41) закріплені нормами, згідно з якими позбавлення або обмеження волі може мати місце тільки відповідно до принципів і порядку,

визначених у законі. Кожен, хто позбавлений волі не на підставі судового вироку, має право на звернення до суду з метою невідкладного визначення, чи законне це позбавлення. Визначається також, що кожний затриманий має бути негайно і зрозумілим для нього чином проінформований про причини затримання. Протягом 48 годин із моменту затримання він повинен бути переданий у розпорядження суду. Затриманого потрібно звільнити, якщо протягом 24 годин після передачі в розпорядження суду йому не буде вручено постанову суду про тимчасовий арешт разом із пред'явленими звинуваченнями.

Нормами Конституції врегульовано засади притягнення до кримінальної відповідальності. Згідно зі статтею 42, кримінальній відповідальності підлягає тільки той, хто вчинив діяння, заборонене під страхом покарання законом, який діяв під час його вчинення. Цей принцип не перешкоджає покаранню за діяння, яке під час його вчинення було злочином відповідно до міжнародного права. Указується також, що «до військових злочинів і злочинів проти людяності строки давності не застосовуються» (стаття 43).

Серед інших особистих прав і свобод, закріплених у Конституції Польської Республіки, необхідно назвати право кожного на справедливий і відкритий розгляд справи без необґрунтованої затримки компетентним, незалежним і безстороннім судом (стаття 45), право кожного на правову охорону приватної, сімейного життя, честі й доброго імені, а також на прийняття рішень про особисте життя (стаття 47), право батьків на виховання дітей згідно з власними переконаннями (стаття 48), свободу й охорону таємниці комунікації (стаття 49), недоторканність житла (стаття 50), гарантії щодо інформації про особу (стаття 51), свободу пересування на території Польської Республіки, а також вибору місця проживання та перебування (стаття 52), свободу совісті й релігії (стаття 53), свободу вираження своїх поглядів, а також отримання та поширення інформації, в тому числі заборону попередньої цензури ЗМІ (стаття 54).

Група політичних прав і свобод у Конституції Польської Республіки розпочинається з свободи на мирні зібрання: «Кожному забезпечується свобода організації мирних зібрань та участі в них. Обмеження цієї свободи може визначати закон» (стаття 57).

Свобода об'єднання забезпечена такими конституційними засобами, які передбачають, зокрема, що заборонені об'єднання, мета чи діяльність яких суперечать Конституції або закону, а «рішення про відмову в реєстрації чи про заборону діяльності такого об'єднання приймає суд» (стаття 58). Згідно зі статтею 60, польські громадяни, які володіють всією повнотою публічних прав, мають рівне право на доступ до публічної служби.

Детально визначається право громадянина на отримання інформації про діяльність органів публічної влади, а також осіб, які здійснюють публічні функції. Це право, зокрема, охоплює доступ до документів, а також допуск на засідання колегіальних органів публічної влади, що утворюються шляхом загальних виборів, з можливістю ведення звукозапису або

зображення (стаття 61). Серед інших політичних прав польських громадян закріплені право на участь у референдумі, право обирати Президента Республіки, депутатів, сенаторів і представників в органи територіального самоврядування, якщо йому не пізніше дня голосування виповнилося 18 років (стаття 62), а також право на петиції, пропозиції і скарги в публічних чи власних інтересах в органи публічної влади й громадські організації та установи у зв'язку зі здійснюваними ними завданнями, які їм були доручені у сфері публічної адміністрації (стаття 63).

На відміну від конституцій інших держав, Конституція Польської Республіки встановлює перелік «засобів захисту свобод і прав», до яких належать:

а) судовий захист порушених прав і свобод; право на відшкодування шкоди, завданої неправомірною дією органу публічної влади (стаття 77);

б) право на оскарження судових та адміністративних рішень, ухвалених у першій інстанції (стаття 78);

в) право на конституційну скаргу. Відповідно до статті 79, кожен, чий конституційні свободи чи права виявилися порушеними, має право згідно з принципами, визначеними в законі, подати скаргу до Конституційного Трибуналу в справі про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації прийняв кінцеве рішення про його свободу чи права або про його обов'язки, визначені в Конституції. Водночас право на конституційну скаргу не поширюється на випадок, коли йдеться про статтю 56 Конституції, яка передбачає право іноземців на отримання статусу біженця (стаття 78).

Важливо підкреслити й те, що, згідно зі статтею 81 Конституції, низка соціальних прав підлягає судовому захисту лише в обсязі й межах, визначених законом. Ідеться про частини 4 і 5 статті 65, статтю 66, статтю 69, статтю 71 і статті 74–76.

В *Угорщині* нова Конституція 2011 р. специфічно закріпила положення, які стосуються змісту основних прав людини (в розділі під назвою «Свобода й відповідальність»), так само як і своєрідно визначила механізми їх захисту [2].

У цьому стосунку вони істотно відрізняються від підходів в інших державах Центральної Європи.

Положення Конституції Угорщини щодо основних прав і свобод людини привертають увагу як такі, зміст яких відображає найсучасніші соціальні практики та загрози в цій сфері. Ідеться про суспільні зміни в умовах глобальної трансформації останніми десятиліттями, які не відображено навіть у європейських конституціях 1990-х рр. Проте водночас формування змісту основних прав і механізмів їх правового захисту в Угорщині викликали жваві дискусії всередині суспільства та на рівні Європейського Союзу в різних аспектах.

Фактично відмінності проявляються в усіх основних положеннях конституційного закріплення основних прав і свобод, що відображає принципово нові підходи до їх розуміння на концептуальному рівні:

1. Уже в статті I Конституції визначається, з одного боку, що непорушні й невідчужувані права

людини варто поважати, а «їх захист є першим обов'язком держави», однак, з іншого боку, підкреслюється, що «норми і правила, які стосуються основних прав та обов'язків, установлюються законом», а також таке: «Основні права можуть обмежуватися з метою здійснення іншого основного права або захисту якої-небудь конституційної цінності в безумовно необхідній мірі, спільномірно меті, яку необхідно досягти, за збереження сутнісного змісту основного права» (частина 3 статті I).

Характерно, що «суб'єктам права, створеним на основі закону, також гарантуються основні права, на них накладаються основні обов'язки, які за своєю природою стосуються не лише прав людини» (частина 4 статті I).

2. Людська гідність виголошується «недоторканною». При цьому Конституція вказує, що «кожен має право на життя й людську гідність, життя зародку захищається з моменту зачаття» (стаття II). Традиційні заборона на тортури, жорстоке й нелюдське поводження з людиною та заборона піддавати людину «без її вільної згоди, основаної на отриманні належної інформації» медичним або науковим дослідженням, доповнюються заборонаю «євгенічної практики, спрямованої на відбір людей, використання людського тіла або його частин як джерела наживи, а також клонування людини» (стаття III).

3. Право на свободу й особисту безпеку передбачає, що «ніхто не може бути позбавлений особистої свободи інакше як на основі й у порядку, передбаченому законом», а «особу, яка підозрюється в учиненні злочину й унаслідок цього взята під варту, потрібно в найкоротший строк звільнити або передати до суду. Суддя зобов'язаний заслухати особу, передану до суду, і рішенням з письмовим обґрунтуванням невідкладно постановити про її звільнення або арешт» (стаття IV). Привертає увагу відсутність у Конституції визначення строків затримання особи, яка підозрюється в учиненні злочину, до відповідного судового рішення.

4. Право кожного на повагу до його приватного й сімейного життя, дому, контактів і позитивної репутації доповнене «правом на захист персональних даних», але нагляд за його здійсненням здійснює незалежний орган, створений кардинальним законом (стаття VI). Кожному гарантується також свобода думки, совісті й релігії, однак кардинальний закон «визначає детальні правила, які стосуються церков» (стаття VII).

5. Група політичних прав також має значну специфіку: йдеться про право на мирні зібрання, право об'єднання в політичні партії, але детальні правила й у цих питаннях мають визначатися кардинальним законом. Такий самий підхід обрано щодо свободи вираження поглядів. У статті IX Конституції визначається, що «Угорщина визнає та захищає свободу й різноманітність преси, забезпечує умови вільного надання інформації, необхідної для формування демократичної громадської думки», однак і в цьому питанні «детальні правила, що стосуються свободи преси, а також органу, відповідального за здійснен-

ням нагляду за медіапослугами, видання преси й ринку інформації, визначаються кардинальним законом».

Згідно зі статтею XXIII Конституції, кожен повнолітній громадянин Угорщини має право обирати й бути обраним на виборах депутатів Державного зібрання, місцевих самоврядувань і мерів, а також на виборах депутатів Європейського Парламенту. Водночас кожен повнолітній громадянин держави-члена Європейського Союзу, який має в Угорщині постійне місце проживання, має право обирати й бути обраним на виборах депутатів місцевих самоврядувань і мерів, а також на виборах депутатів Європейського Парламенту. На виборах депутатів місцевих самоврядувань і мерів мають право голосу також і повнолітні особи, які мають в Угорщині статус біженців і вид на постійне проживання. Кожному громадянину, згідно з його здібностями, освітою і професійною підготовкою, надається право займати державну посаду.

Серед політичних прав необхідно також указати на право кожного на те, щоби «його справа була розглянута й вирішена офіційними органами безпристрасно, чесно та в рамках розумних термінів». При цьому офіційні органи зобов'язані обґрунтувати свої рішення вимогами законодавства (стаття XXIV). Крім того, кожний має право індивідуально або разом з іншими в письмовому вигляді звертатися з клопотанням, скаргою чи пропозицією до якогонебудь органу державної влади (стаття XXV). У цьому контексті «держава – в інтересах її ефективної діяльності, підвищення рівня публічних послуг, покращення прозорості публічних справ і забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок – намагається застосувати нові технічні можливості й досягнення науки» (стаття XXVI).

6. Специфічним в Угорщині є механізм захисту прав людини. Особливо своєрідними в цьому стосунку є повноваження Конституційного Суду. Відповідно до частини 4 статті 37 Основного Закону, «до того часу, поки державний борг перевищує половину валового внутрішнього продукту, в рамках компетенції, передбаченої в пунктах b)-e) абзацу 2 статті 24, Конституційний Суд з метою перевірки відповідності Основному Закону може переглянути закони про центральний бюджет, про виконання центрального бюджету, про види централізованих доходів, про митні тарифи й відрахування, про збори, про централізовані умови стягнення місцевих податків виключно у зв'язку з правом на життя й людську гідність, правом на захист персональних даних, правом на свободу думки, совісті й релігії або правами, пов'язаними з громадянством Угорщини, й анулювати закон може виключно в разі встановлення порушення цих прав. Конституційний Суд вправі без обмежень анулювати закони, які стосуються вищевказаних предметів, якщо не були дотримані викладені в Основному Законі процесуальні норми, які стосуються процедури створення й обнародування закону».

У зв'язку з критичним сприйняттям багатьох положень Конституції Угорщини й особливо консервативних цінностей, закріплених у них, група

вчених-правознавців (Грегор Пупінг, Алессіо Пекаріо) з Європейського правового центру в травні 2012 р. підготували Меморандум «Нова Угорська Конституція», в якому виклали аргументи на захист низки положень нового Основного Закону [3].

У Меморандумі ними прямо вказано: «Об'єктивно до нової Конституції закладено декілька основних передумов. По-перше, вона відкидає атеїстичне уявлення про суспільство, яке не було повною мірою визнане Угорським народом з моменту скинення комунізму. Однаковою мірою нова Конституція відкидає постмодерністське бачення суспільства. По-друге, щодо розподілу повноважень влади, Конституція є спробою компенсувати наявний дисбаланс державної влади. Обидві ці цілі відповідають демократичним стандартам і цінностям Європи: миру, демократії, правам людини й верховенству закону. Водночас нова Конституція керується своєю національною історією, є так званою конституційною «перебудовою» суспільства. Заперечення опозиції з конституційного процесу в основному ідеологічно мотивовані. Більше того, в аргументах опозиція спотворює аналіз таких авторитетних європейських інститутів, як Венеціанська комісія. Противники нової Конституції закликають Європу до повного відторгнення нової реформи, називаючи її антидемократичною й дискримінаційною».

Далі автори Меморандуму відкрито проголосили, що «нова Конституція Угорщини деякою мірою основана на християнських і традиційних цінностях, тим самим Угорщина відкидає постмодерністську модель суспільства. Угорщина не є самотнім прикладом такого відторгнення, що свідчить про те, що постмодерністська модель суспільства вже не є обов'язковою для Європейського суспільства. Важливо відзначити, що недавно політичні лідери Німеччини, Великої Британії та Франції майже одностайно проголосили, що ідея «мультикультуралізму» зазнала краху (йшлося про виступ Ангели Меркель у Потсдамі 16 жовтня 2010 р., інтерв'ю Ніколя Саркозі з *Paroles de Français* (TF1) 11 лютого 2011 р., виступ Девіда Камерона в Мюнхені 5 лютого 2011 р.). У Меморандумі поставлено за мету аналіз критики таких цінностей нової Угорської Конституції (частина А): 1) відкидання націонал-соціалістичної та комуністичної диктатури; 2) нація основана на етнічному походженні; 3) відродження християнських цінностей в Угорській державі й суспільстві; 4) захист права на життя й людську гідність із моменту зачаття; 5) захист сім'ї й інститут гетеросексуального шлюбу; 6) заборона діяльності, спрямованої на евгеніку.

Необхідно вказати, що конституційна поправка 2013 р., проведена, крім іншого, у відповідь на змістовну критику Основного Закону 2011 р., не вирішила жодної з основних проблем.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження щодо конституціоналізації прав і свобод людини в окремих державах Центральної Європи, а саме Польщі та Угорщині, варто зауважити, що існують певні особливості. Так, у Поль-

ській Республіці закріплення в Конституції переліку прав і свобод особи поєднується з ефективним механізмом їх захисту та охорони з боку держави. Робиться наголос не на необхідності письмової фіксації чіткого переліку прав, а на необхідності забезпечення можливості їх реалізації та створення системи гарантій. У свою чергу, в Угорщині положення щодо закріплення основних прав і сво-

бод і їх гарантій мають свою специфіку, багато в чому відмінну від подібних положень інших держав Центральної Європи. Норми Конституції Угорщини щодо основних прав і свобод людини привертають увагу як такі, зміст яких відображає найсучасніші соціальні практики та загрози в цій сфері, саме тому вони викликають бурхливі обговорення й навіть критику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О.М., 2018. 84 с.
2. Основной Закон Венгрии (25 апреля 2011 года). URL: http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%ADtott.pdf.
3. Пупинг Г., Пекорарио А. Меморандум. Новая Венгерская Конституция. 25 апреля 2011 г. / Европейский правовой центр, 19.01.2001. URL: <http://eclj.org/PDF/ECLJreportinrussian.pdf>.